

N. Szabó József

A gazdaságtudományi elit a „népi demokratikus” forradalomban (1946 ősze – 1948)

**The Economic-scientific Elite During
the “People’s Democratic” Revolution
(Autumn 1946 – 1948)**

Összefoglalás

A tanulmány feltárja, hogy a demokrácia felszámolása és a diktatúra kiépítése időszakában miként alakult a pártoknak, elsősorban a Magyar Kommunista Pártnak a „régí” gazdaságtudományi elittel kapcsolatos véleménye. A kutatás igazolta, hogy 1946 őszen, az MKP III. kongresszusán ki nem mondottan, de jelezték: a jövőben nem lesz szükség a piacgazdaság kereteiben gondolkodó közgazdászokra. A hároméves terv kidolgozásába is csak néhány polgári gazdaságtudományi szakembert vontak be. 1947-től a régi elit már egyértelműen úgy látta, hogy nem lesz jövője a formálódó népi demokratikus tudományos rendszerben. Az MKP 1948-ra elkészült felsőoktatási reformtervében a legradikálisabb változtatásokat a párt a közgazdászok képzés terén kívánta végrehajtani.

Summary

This paper examines how the opinion of the parties, primarily the Hungarian Communist Party, on the 'old' economic-scientific elite changed over the period when democracy was being replaced by dictatorship. Our research confirms that in the autumn of

DR. N. SZABÓ JÓZSEF, ny. tanszékvezető egyetemi tanár, professor emeritus,
Nyíregyházi Egyetem (n.szabo.jozsef@nye.hu).

1946, the third congress of the Hungarian Communist Party implied that in the future there would be no need for economists who think in terms of market economy. Only a few experts of this kind were involved in the elaboration of the 3-year plan. From 1947 onwards, the old elite could clearly see that they had no future in the scientific system of the newly established people's democracy. In the Hungarian Communist Party's plan for the reform of higher education produced by 1948, the most radical changes to be made were in the training of economists.

A különböző tudományos elitszoportokról készült dolgozataimból látható,¹ hogy a háború utáni két évben, a demokrácia kiépítése idején a politikai pártok részéről a legkisebb érdeklődés a gazdaságtudományi elitet kísérte. A csoport nem került az érdeklődés fókuszába a felsőoktatás és a Magyar Tudományos Akadémia átalakítása idején sem. A politikának és a tudományos közösségeknek a közgazdászokkal szembeni passzivitása mellett a korszak jellemzője volt az is, hogy a gazdaságtudományi elit maga sem fejtett ki tudománypolitikai aktivitást. A csoport tagjai az esetek többségében 1945–1946-ban nem vettek részt a tudományos közéletben, nem aktivizálták magukat a tudományos közösségeket érintő vitákban, továbbá a különböző tudományos és civil szervezetekben sem voltak jelen. Kivételt jelentett Heller Farkas és Zelovich László, akik a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságban tevékenykedtek. A tudományos intézményekhez (MTA, egyetemek) nem kötődő baloldali közgazdászok közül többen szerepet vállaltak pártjaik tevékenységében, és akadtak olyanok is közöttük, akik véleményt nyilvánítottak az igazolások és a bélisták döntéseivel kapcsolatban.

A gazdaságtudományi elit passzivitása nemcsak a tudományos közéletben volt kimutatható, hanem a tudományos utánpótlás szempontjából fontos fokozatszerzés, a habilitációk területén is. 1946 őszéig a közgazdaság-tudomány területén mindösszesen öt habilitációs eljárásra került sor.²

Feltáratlan, ezért a kutatás számára megválaszolandó kérdés, hogy a demokrácia felszámolásának, illetve a diktatúra kiépítésének időszakában, 1946 ősze és 1948 között változott-e a gazdaságtudományi elittel kapcsolatos pártállásfogalás, illetve a közgazdaság-tudomány megítélése. A feldolgozás azért is indokolt, mert ezen időszak alatt számos olyan politikai intézkedés és változás történt Magyarországon, amelyek összefüggésbe hozhatók, és perspektivikusan hatással voltak a közgazdászokra és a gazdaságtudományra.

Ebben az időszakban ülésezett a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa, amely a „nép ellenségeinek” a koalícióból való kiszorítását hirdette meg. Ekkor dolgozták ki, illetve valósították meg a hároméves tervet, ahol, ki nem mondottan, az MKP a „rég” közgazdászok számára jelzést adott a jövőt illetően: nem lesz szükség a piacgazdaság kereteiben gondolkodó gazdaságtudományra, illetve ekkor szorítják ki a polgári erőket a hatalomból, és ez a lépés politikai hinterlandjától is megfosztotta a csoportot. A kommunisták 1947–1948-ban keresztülvitték a demokrácia leépítését, megtartatták az 1947-es parlamenti választásokat, és hozzákezdtek a diktatúra kiépítéséhez. A Ma-

gyar Dolgozók Pártja 1948. június 12-i létrehozása után pedig megteremtették a totalitárius diktatúrát.

A közgazdászokat érintő negatív intézkedések közé sorolható a hároméves terv kidolgozása és megvalósítása. A terv formálisan ugyan nem szocialista tervgazdasági koncepción alapult, de a kommunista irányítással készült tervezet előrevetítette a „nem tervgazdaságban” gondolkodó gazdaságtudományi elit számára a negatív perspektívát, a tudományos és egzisztenciális ellehetetlenülés lehetőségét. A polgári közgazdászok számára igen súlyos következménye volt annak is, hogy 1947-ben az összes polgári alternatívában gondolkodó centrumcsoportot eltávolították a kormánypártokból és a hatalomból.

A kutatás számára megválaszolandó az a kérdés is, hogy ezeknek a politikai-gazdaságpolitikai változásoknak a hatására mi történt a közgazdaság-tudományi elitel, tükröződtek-e ezek a változások az MTA szemléletében, illetve a gazdaságtudomány-nal kapcsolatos felfogásában, illetve miként reagált a csoport – ha reagált – ezekre a kihívásokra. Annak ismerete sem elhanyagolandó, hogy a pártok milyen szerepet szántak a gazdaságtudománynak ebben a radikális átalakulásban.

A demokrácia és a közgazdászelit viszonyát elemző tanulmányomból világossá vált,³ hogy a háború után sem a politikai pártok, sem a szakmai szervezetek nem dolgoztak ki reformjavaslatokat a közgazdászképzéssel kapcsolatosan. Azt is megtudtuk, hogy a gazdaságtudományi elitnek 1945-ben a politika számára nem volt relevanciája, a csoportot – egy-két professzor elleni támadástól eltekintve – elkerülte a politika érdeklődése.

Az igazolások idején egy professzort távolítottak el állásából, a bélistázások alkalmából öt oktató ellen indult eljárás. Az érintett tanárok szakmai-tudományos szempontból nézve átlagos színvonalat képviseltek, ketten közülük kiváló szakemberek voltak. Esetükben az volt a „kompromittáló”, hogy kormányzati szerepet vállaltak a Horthy-rendszer idején. Az 1945-ös igazolásokkal összehasonlítva, az 1946-os bélistázások idején már nagyobb volt egyes pártok aktivitása, ami azonban nem módosította lényegesen a közgazdászprofesszorok egyetemi pozícióit és tudományos helyzetét. Néhány egyetemi tanári kinevezésre is sor került. Ezekről a felterjesztésekről állapítható meg, hogy a kinevezettek megfeleltek a szakmai-tudományos elvárásoknak.

A demokrácia időszakával kapcsolatos kutatás azt is feltárta, hogy a háború utáni átalakítás a természet- és műszaki tudományok súlyának növeléséről és a bölcsészek „befolyásának” csökkenéséről szólt. Azt is láttuk, hogy a két tudóscsoport közti vitákba közgazdászok nem kapcsolódtak be. Ennek ellenére az 1945-ös tagválasztás idején két közgazdász az MTA levelező tagja lett, az 1946-os átalakítás után pedig egy rendes tag is bekerült az Akadémiára.

TÁMADÁS A MAGÁNTULAJDONOSI ÉS POLGÁRI ÉRTÉK ELLEN

1946 őszétől radikális változások történtek a magyar politikai életben. A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa szakított a demokráciával, és felmondta az eddig általa is betartott demokratikus játékszabályokat.⁴ A párt tudománypolitikája formálisan

ugyan nem hajt végre radikális fordulatot, de a kongresszusnak a gazdaságtudományi elitre kifejtett hatása egyértelműen negatív lett. A kongresszus nem fogalmazta meg a piacgazdasággal való szakítást, ugyanakkor azonban követelte a nagytőke hatalmának korlátozását és az államosítási program végrehajtását. Az a kongresszusi határozat, amely a nemzetgazdaságnak a nép érdekeinek megfelelő átszervezéséért szállt síkra, már előrevetítette a magántulajdonon alapuló gazdaság megszüntetését.⁵ A kommunisták ki nem mondottan, de jelezték, hogy a jövőben nem lesz szükség a piacgazdaság kereteiben gondolkodó közgazdászokra.

A Magyar Kommunista Pártnak a közgazdasági elittel szembeni közömbössége és negatív hozzáállása a III. kongresszus után csak folytatódott. A kongresszus politikai koncepciója – amely gyakorlatilag a kapitalista piacgazdaság felszámolását prognosztizálta – a polgári közgazdaságtudományi elit feleslegessé válásának deklarálásaként értelmezhető. Ebben a helyzetben „természetesnek” vehető, hogy a hároméves terv kidolgozásába a kommunisták a régi közgazdászelitet nem vonták be. Egyes városi legendákban szó volt például a terv elkészítésére vonatkozóan a szélsőjobboldali politikusnak, a kiváló közgazdásznak, Imrédy Bélának a börtönben tett felajánlkozásáról, illetve az újjáépítési előkészületekben „játszott” szerepéről. Dokumentáltak ezek a vélemények nem igazolhatók. Az sem bizonyított, hogy a kommunisták hasznosították Imrédy tervezetét az újjáépítés kidolgozásánál. A volt miniszterelnököt 1946-ban kivégezték.

Az viszont tény, hogy az MKP bevonta a terv előkészítésébe a Szovjetunióban élő, magyar származású vezető marxista közgazdászt, Varga Jenőt. A régi gazdaságtudományi elit részéről viszont már 1945-től részt vett a kommunista gazdasági koncepciók megvalósításában Antos István.

A Magyar Kommunista Pártba már 1945-ben belépett Antos István jól felkészült szakember volt. 1932-től 1945-ig négy közgazdasági szakkönyvet publikált. A háború után szerepet játszott a Pénzügyi Központ munkájában, majd kinevezték az Országos Gazdasági Tanács főtitkárának. A kommunistákon kívül a szociáldemokraták vettek még igénybe „külső” segítséget. Az SZDP az Angliában letelepedett, a keynesizmus talaján álló Balogh és Káldor professzorok véleményét kérte ki tervezete elkészítéséhez.

1947 tavaszán Gerő Ernő vezetésével pártközi tervgazdálkodási albizottság alakult, amely határozatban kimondta: A hároméves terv végleges kidolgozásához kiindulópontnak kell venni a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt „egyeztetett” tervét, mégpedig a Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt készülő tervének figyelembevételével. Jellemző a kommunista hozzáállásra, hogy már az első tervben is mellőzték az akkor még uralkodó magángazdaság fejlesztését. 1947–1948-ban az összes beruházásoknak több mint 93%-a volt állami.⁶

Nem véletlen, hogy a magyar gazdaságtudományi elit többsége ebben a helyzetben letargiába került, úgy látta, hogy nem lesz jövője a formálódó kommunista politikai és tudományos rendszerben. Annak ellenére, hogy az 1947. január végén nyilvánosságra hozott hároméves terv tartalmazta a tudomány társadalmi szerepét körvonalázó programot, és megfogalmazta, hogy a kutatásokat szoros kapcsolatba kell hozni a gazdasági tervezéssel. Annak ellenére, hogy az MKP a tudomány fő erőit a gazdaság fejlődését

elősegítő tudományokra kívánta koncentrálni, és a műszaki és agrártudományok fejlesztését segítő kutatóintézetek mellett létre kívánták hozni az Országos Gazdaságkutató Intézetet is.⁷

A kommunista tudománypolitikai deklaráció ellenére nem volt szükség a régi közgazdasági elitre. Az MKP-nak a gazdasági fejlődést segítő tudományok művelésébe ekkor már nem fért bele sem a polgári gazdaságtudomány, sem az egyetemeken oktatott közgazdaságtan.

A gazdaságtudományi elit jövőképeére nem hatott pozitívan a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének 1947. április 4-i határozata sem, amelyben a pártvezetés arról döntött, hogy a hároméves terv megvalósítása érdekében egy hónapon belül állami tervhivatalt kell felállítani, amelyet a miniszterelnöknek kell alárendelni, és amelynek szorosan együtt kell működnie a Gazdasági Főtanáccsal. A KV azt is megfogalmazta, hogy a felállítandó tervhivatalban az MKP megfelelő súllyal képviseltesse magát.⁸

1947-ben a kommunisták számára a tudománypolitika legfontosabb célkitűzése a hároméves terv tudományos koncepciójának megvalósítása lett. Az MKP a siker kulcsát a tudósok megnyerésében és a kommunista tudományos pozíciók megerősítésében látta. A cél elérése érdekében a párt ankétokat kezdeményezett a tudósokkal.⁹ A különböző tudományterületeken dolgozó tudósok többsége azonban a kommunistáknak a tudomány tervszerű fejlesztése érdekében tett erőfeszítéseit nem akceptálta. Ezekre az ankétokra, összejövetelekre a közgazdaság-tudományi elitet meg sem hívták, illetve az nem ment el. A közgazdászok tartózkodását, illetve elszigeteltségét bizonyítja az is, hogy a gazdaságtudományi elitet az 1947. május 4-én megalakult Magyar Egyetemek és Tudományos Kutatóintézetek Segély Közössége munkájába be sem vonták.¹⁰

A gazdaságtudományi elit elszigeteltsége mellett a tudóstársadalom többi részét is a közöny jellemezte. A tudósok passzivitása az MTA 1947. június 6-i tagválasztó nagygyűlésén is nyilvánvalóan tapasztalható volt.¹¹ Az 1947-es akadémiai tagválasztásnál a humán és természettudósok egyenlő arányban jutottak be az MTA-ra. A hét levelező tagból mindössze egy fő képviselte a humán tudományokat, a rendes tagok viszont valamennyien bölcsészek voltak. Egyetlen közgazdász sem lett azonban akadémikus.¹²

A Magyar Kommunista Párt vezetőinek a tudósokkal való 1947 nyári találkozása után, az elitszoportokban a kutatók egy részénél az addigi tartózkodó-elutasító magatartást a párthoz való közeledés kezdte felváltani.¹³ A közgazdászok között ugyanakkor kevésbé találkozunk azzal a „helyezkedéssel”, amely néhány bölcsészt és műszakit jellemezett. Közeledés azonban itt is történt. Például a háború előtt már publikáló, ekkor még viszonylag fiatal Csikós Nagy Béla eljutott a kommunistákkal való együttműködés „felismeréséig” és a piacgazdaságot felváltó tervgazdasági modell elfogadásáig.

A KÖZGAZDASÁGI KÉPZÉS ÁTALAKÍTÁSA ÉS A GAZDASÁGTUDOMÁNYI ELIT

Láttuk, hogy a közgazdászképzés reformjával a politikai pártok 1945–1946-ban nem foglalkoztak. Magában a képzésben sem történt különös változás, csupán annyi, hogy a Közgazdasági Karhoz tartozó, 1891-ben alapított Keleti Akadémia Germanus Gyula

akadémikus irányításával újjászületett. Az új Keleti Intézetnek már nem csupán az volt a célja, hogy a hallgatói megtanulják a keleti és nyugati nyelveket, hanem az is, hogy a Balkán és Közel-Kelet országainak társadalmi-politikai és gazdasági viszonyaival is tisztában legyenek. Az intézet fontos feladatának tartotta továbbá a szomszédos népek alapos megismerését és a közel-keleti országokkal való tanítványcseré kialakítását.¹⁴

A gazdaságtudományi képzés szempontjából fontos lépésnek tekinthető, hogy 1946 novemberében létrejött a Gazdasági Szaktanárképző, melynek elnöke a kiváló közgazdász, Huszár Géza lett. Az intézmény színvonalas tanári gárdáját a következő professzorok biztosították: Várkonyi Hildebrand, Heller Farkas, Marky Hugó, Egyed István, Szántó Endre, Huszár Géza és Szabó Gusztáv.¹⁵

A közgazdászokképzés mellőzése, illetve negatív megítélése 1947-ben is folytatódott. A gazdaságtudomány kérdésével a pártok közül egyedül a parasztpárti B. Farkas Ferenc foglalkozott, amikor 1947. február 6-án az 1946–1947-es költségvetés vitájában érintőlegesen megfogalmazta, hogy az anyagi erőt és a szakképzettséget az ország érdekeinek megfelelő tudományos kutatás szolgálatába kell állítani. A képviselő elsősorban a gazdasági problémák vizsgálatát szorgalmazta.¹⁶

1947-ben nemcsak a gazdasági képzés szorult háttérbe a pártok politikájában, hanem az egész felsőoktatás kérdése. A politikai elbizonytalanodás évében a demokrácia léte volt a legfontosabb politikai kérdés. Kivételt jelentett Horváth Barna jogtudós tevékenysége, aki a Polgári Demokrata Párt képviselője volt, ugyanakkor az Országos Közoktatási Tanács felsőoktatási osztályának elnöke tisztségét is betöltötte. Horváth professzor 1947 februárjában publikálta a *Felsőoktatási reform elé* című, nemzetközi összehasonlításon – elsősorban az angol egyetemi rendszert tartotta példaértékűnek – alapuló, igen színvonalas felsőoktatási koncepcióját. A dolgozat azonban nem foglalkozott a gazdaságtudományi képzéssel.¹⁷

A kommunisták politikájában azonban 1948-tól már kiemelt szerepet kap a felsőoktatással való foglalkozás. Rudas László kommunista képviselő, a párt egyik legradikálisabb, sokszor felületes véleményét megfogalmazó ideológusa 1948. február 24-i parlamenti felszólalásában kifejtette, hogy a haladás az egyetemeken és a főiskolákon sokkal kisebb, mint amit az egyetemi reform megkívánna. Rudas szerint ennek a helyzetnek a megváltoztatásához nem elegendő azoktól az öreg professzoroktól megszabadulni, akik nem akarnak hozzáidomulni az új időkhöz, hanem fiatal, demokratikus nevelőket kell az egyetemekre helyezni, akik az ifjúságot demokratikus irányba nevelik.¹⁸ 1948. március 4-én hangzott el az MKP tudománypolitikusának, Fogarasi Bélának az előadása *A felsőoktatási reform kérdései* címmel, amelyben elméleti igénnyel vizsgálta a felsőoktatási reform fő irányait.¹⁹ Fogarasi előadása egyfajta előtanulmánya volt annak a kommunista tudománypolitikának, amely akkorra már kiforrálódott és beépült az MKP értelmiségi bizottsága által 1948. június 8-ra elkészült felsőoktatási reformjavaslatba.

A kommunista felsőoktatás és tudománypolitika legfontosabb taktikai feladatának 1948 tavaszától az egyetemek szellemének a bírálatát tartotta. Rudas László a parlament 1948. március 12-i ülésén az egyetemek „demokratizálásának” követelésében, a régi professzorok bírálatában – ami ebben a felszólalásban a közgazdász felsőoktatást jelentette – odáig ment el, hogy akik a közgazdasági egyetemen tanítanak, azok főfog-

lalkozásban a marxizmust cáfolják. Továbbá kifogásolta, hogy Magyarországon marxista közgazdaságtant nem tanítanak. Rudas azt is kinyilvánította, hogy itt az ideje annak, hogy az egyetemet azzá tegyék, aminek a népi demokráciában lennie kell: a tudás és a haladás fellegvárának.²⁰ A felsőoktatás és a régi professzorok bírálata a sajtóban is folyt. Az erős kommunista befolyás alatt álló folyóirat, a *Valóság* 1948. évi 3. számában Tardos András az egyetemek színvonaláról írott cikkében több professzor, így a közgazdász Erdődi-Harrach Béla tudományos munkájával nem volt megelégedve, ezért durva támadást indított ellene. Tardos szerint a professzor tudományos működésének eredménye mindösszesen egy nyolcvanoldalas jegyzet.²¹ A régi professzorokkal kapcsolatos korábbi egyoldalú kommunista vélemények mellett Tardos András kritikája azért is megalapozatlan volt, mert Erdődi-Harrach Béla tudományos teljesítménye nem egy jegyzet, hanem hat könyv. Azt is meg kell jegyezni, hogy a professzor kutatómunkája mellett fontos szerepet játszott a közgazdasági kar szervezetének kidolgozásában. Politikai szerepet vállalt ugyan, de 1944 novemberében, a nyilas uralom idején őt is letartóztatták és deportálták.

Az MKP-nak a régi gazdaságtudományi elittel kapcsolatos megnyilvánulásaiból látható volt, hogy a párt számára teljesen elfogadhatatlan lett a háború előtti közgazdászelit, illetve prognosztizálható volt a marxista közgazdászokkal való lecserelésük. Nem véletlen, hogy a párt értelmiségi osztálya által 1948. június 8-án elkészített felsőoktatási reform a legradikálisabb és legátfogóbb változásokat a közgazdászokképzés területén kívánta végrehajtani. Ennek egyik legfőbb magyarázata pedig az volt, hogy az MKP a Közgazdasági Kart a többi egyetemenél alacsonyabb színvonalú intézménynek tartotta, melyet felfogása szerint a keresztény középosztály gazdasági térfoglalásának előmozdítására létesítettek. A kommunista koncepció szerint a tárgyak erős világnézeti jellege miatt totális változásra van szükség. Az az MKP, amely elvileg 1946–1947-ben még a politikai és tudományos sokszínűség szükségességét hirdette, 1948-ban ezt már tagadta. A különböző közgazdasági irányzatokat, az „eklektizmust” ekkor már nem volt hajlandó megtűrni. A párt ekkor már nemcsak világnézeti szempontból, hanem gazdaságpolitikai okok miatt is gyökeresen új képzést sürgetett. A kommunisták véleménye az volt, hogy olyan közgazdászokra van szükség, akik kifejezetten tervgazdasági oktatásban részesülnek. A tervzet szerint a közgazdasági egyetemnek, a nemzetgazdasági szükségleteket felmérve, évente körülbelül 1000 hallgatót kell kibocsátania a következő százalékos megoszlásban: ipari szak 40%, kereskedelem és pénzügy 30%, mezőgazdaság-szövetkezet 10%, általános közgazdász 20%.

A közgazdászokképzés reformjának az adott nagy jelentőséget, hogy az MKP az új marxista közgazdasági egyetem létesítését 1948 őszétől tervezte. A reform szerint a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem kötelékébe tartozó közgazdasági kart, valamint a gazdasági szaktanárképzőt meg kell szüntetni. Továbbá fel kívánta számolni a régi egyetemen működő mérnöktovábbképző tanfolyamot, valamint a kétéves Keleti Intézetet. A kommunista tervzetben az is megfogalmazódott, hogy a közigazgatási képzést esetleg a jogi egyetem keretén belül kellene megoldani.

A kommunista tanulmányi reform lényege az lett volna, hogy az új egyetemen az oktatás nyolc féléves, ebből hat félévig minden hallgató egységes képzésben részesül,

a specializálódás csak a hetedik félévben kezdődik. A kommunista tervezet a régi hallgatók átképzéséről is „gondoskodni” kívánt. A régi tantervet, melyben 50 tantárgy szerepelt, meg kívánta szüntetni, és a tanítást jóval kevesebb alapvető, kötelező tárgyra kívánta összpontosítani.

Az MKP a közgazdászok képzés megváltoztatásában elsődleges fontosságot tulajdonított a világnézeti oktatásnak, ezért új tantárgyakat kívánt bevezetni. Ezek a történelmi materializmus, magyar és világtörténet, világ gazdaság és világpolitika lettek volna. Az MKP-tervezet a tanulás módszerét is gyökeresen meg akarta változtatni azzal, hogy a hallgatókat rendszeres és önálló munkára kívánta rávenni, ennek érdekében kötelező szemináriumokat tervezett beiktatni.

A reformjavaslat az új egyetemet teljesen új tanári karral kívánta megvalósítani. Az MKP a régi egyetem tanárait két professzor kivételével vagy szakmai, vagy politikai, vagy mindkét szempont miatt nem kívánta átvenni. A fentiekből következett, hogy gyakorlatilag minden tanszék élére új vezetőket javasolt. Így a Közgazdaságtan Tanszékére Nagy Tamást, a Gazdaságtörténeti Tanszékére Nemes Dezsőt vagy Dienes Lászlót, a Társadalomtudományi (Történelmi materializmus) Tanszékére Rudas Lászlót, Czobel Ernőt vagy Friss Istvánt, a Gazdaságföldrajz Tanszékére Markos Györgyöt, a Matematika és Biztosításügyi Tanszékére Huszár Gézát (ő már a háború előtt is professzor volt), a Számviteli Tanszékére Dunai Pált vagy Gróber Pált, a Mechanikai Technológia Tanszékére Hajós Györgyöt, a Jogi Alapismeretek Tanszékére Szabó Imrét, a Gyakorlati Kereskedelmi Ismeretek Tanszékére Obláth Györgyöt, az Alkotmánytan Tanszékére Beér Jánost, a Világtörténet Tanszékére Gimes Miklóst, a Statisztika Tanszékére Theiss Edét (ő is professzor volt 1945 előtt), az Üzemgazdaságtan Tanszékére Szász Antalt, a Mezőgazdasági Termelésismeretek Tanszékére Rajki Sándort, a Kémiai Technológia Tanszékére Polinszky Károlyt, a Gazdasági Jog Tanszékére Benedek Pált vagy Nagy Miklóst, a Pénzügyi Tanszékére Kemény Györgyöt, az Iparpolitikai Tanszékére Karczag Imrét, az Agrárpolitikai Tanszékére Nagy Imrét, a Nemzetközi Kereskedelem Tanszékére Haász Árpádot, Hardi Robertet vagy Péter Pált, a Kereskedelempolitika Tanszékére Vajda Imrét, a Vámok-Szállítás Tanszékére Vámosy Bélát, a Közlekedéspolitikai Tanszékére Bebrics Lajost, a Szövetkezetügyi Tanszékére Erdei Ferencet, a Tervgazdaság Tanszékére Berei Andort, a Világ gazdaság és Világpolitika Tanszékére Hay Lászlót, a Pénzügypolitikai Tanszékére Antos Istvánt akarta kinevezni.

A javaslatról megállapítható, hogy az MKP nagyrészt tisztában volt káderállományának szakmai-tudományos színvonalával. Az egyes tanszékek élére tervezett kinevezésekből az is látható, hogy 1948-ban egyértelműen csak Huszár Géza, Hajós György, Theiss Ede, Nagy Imre, Erdei Ferenc és Antos István feleltek meg a professzori feltételek követelményeinek. Huszár Géza a gazdaságmatematika és biztosításmatematika, valamint a járadékszámítás európai hírű kutatójaként volt ismert. Nagy Imre agrárgazdasági kutatási eredményei színvonalat jelentettek a marxista agrártudományban. Hajós György a geometriában és a csoportelméletben ért el jelentős tudományos eredményeket. Theiss Ede a matematikai közgazdaságtan nemzetközileg is elismert kutatója volt. Erdei Ferenc pedig maradandót alkotott a parasztság életét bemutató szociológia művelésében és a szövetkezeti mozgalom kutatásában. Antos István már

a két világháború között is több, pénzügyekkel kapcsolatos művet publikált, 1945-től pedig gazdaságpolitikai területeken végezte munkáját. Ő is megfelelt annak, hogy professzornak kinevezhessék.

További hat felterjesztett egyetemi tanár a későbbi pályája során bizonyította, hogy megfelel a professzori elvárásoknak. Ilyen volt Rajki Sándor genetikus, akinek nevéhez a hazai intenzív búzanesemesítés megvalósítása fűződik. A két világháború között emigrációban élő, majd a pártapparátusban dolgozó Friss István a szocialista politikai gazdaságtan és a tervezés területén tudományosan értékelhető alkotott. Friss Istvánhoz hasonlóan Hay László világgazdasággal kapcsolatos kutatásai is jelentősek voltak. Szabó Imre későbbi jogtudományi teljesítménye a megelőlegezett bizalmat igazolta. Polinszky Károly szervesetlen kémiai kutatásai eredményeit elismerték a vegyészek. A többi professzori felterjesztett professzorjelölt különböző okok miatt csak elsősorban az „új típusú” tervgazdasági igényeknek megfelelő képzés által támasztott politikai elvárásokhoz igazodott.

Az MKP-tervezet a régi egyetem megszüntetésével a korábbi tanárokat rendelkezési állományba kívánta helyezni. A kommunista tervezetben megfogalmazódott, hogy a javasolt listából azt, akit bizonyos tudományos munkásság alapján ki lehet neveztetni, ki kell nevezni, a többi felterjesztettet pedig meghívott előadóként kell alkalmazni. Látható, hogy a felterjesztett listán több, szakmailag nem megfelelő, fiatal, komoly tudományos háttérrel akkor még nem rendelkező jelölt is volt. Ezért azt indítványozta az MKP, hogy ezek a marxista tanárok túlnyomó része csak akkor kezdheti meg a tanítást, ha előtte pár hónapos szabadságon a tanításra felkészülnek.

Az MKP tervezete nemcsak a tanári karban, hanem a hallgatóság körében is nagyarányú szelektálást kívánt végrehajtani. Ezt úgy akarta elérni, hogy a régi hallgatók elvileg átvezetők lehettek volna, de gyakorlatilag szigorú felvételi vizsgával arra kell törekedni, hogy a 4200 fős, politikai és tanulmányi szempontból „használhatatlan” hallgatóság túlnyomó része szelektálódjon ki.²²

A Magyar Kommunista Párt felsőoktatási reformtervének elkészítése után négy nappal üléselő IV. pártkongresszusa említést sem tesz arról, hogy elkészítette felsőoktatási reformtervét. Hasonlóan nem foglalkozott a felsőoktatással a Szociáldemokrata Párt XXXVI. kongresszusa sem. A két párt egyesülési kongresszusának határozatában sem szerepel, hogy a kommunisták kidolgozták a felsőoktatási tervüket. A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata sem tér ki arra, hogy az MKP már elkészítette tervezetét a felsőoktatás átalakításáról. Csupán arról szól, hogy követeli a felsőoktatás reformját és nagyobb teret a természettudományi oktatásnak. A felsőoktatást és a tudományos életet mellőző MDP-programban viszont jelzésértékkel bír az a mondat, hogy egy valóban tudományos alapon működő közgazdasági főiskola létesítését követeli a párt.²³ A nyilvánosságot még nem kapott kommunista felsőoktatási reformban szereplő új közgazdasági főiskola a Közgazdasági Egyetem volt.

A tudományos munkával kapcsolatosan a legfontosabbnak a programnyilatkozat azon része értelmezhető, amely kimondja, hogy az eredményes tudományos kutatás biztosítására meg kell szervezni a tudományos munka tervszerűségét, és meg kell te-

remteni a magyar tudomány legfelsőbb irányító szervét.²⁴ Ez a szerv pedig a Magyar Tudományos Tanács volt.

Az MKP tervezetét az MDP Köznevelési Bizottsága 1948. június 22-én együttes ülésen vitatta meg, és azt a tartalmi és szervezeti kérdéseket illetően egyes módosításokkal elfogadta. Ezt követően a Vallás- és Közoktatási Minisztérium négy reform-előkészítő bizottságot küldött ki, ezt követően a reformtervek rövid idő alatt elkészültek. A kérelemmel az MDP Köznevelési Bizottsága és Tudományos Bizottsága, az Agitációs és Propaganda Bizottság, valamint a Politikai Bizottság is foglalkozott.²⁵

Az MDP programnyilatkozata továbbá síkra száll azért, hogy a hároméves terv gyorsított megvalósítása után, az új ötéves terv segítségével folytatódjon Magyarország iparosítása.²⁶ A prognosztizált ötéves terv még inkább szükségessé tette egy tervgazdasági szemléleten alapuló közgazdasági egyetem létrehozását. Ezt követően a régi közgazdaság-tudományi elitnek a tudományos életből történő kiszorítása abban is megnyilvánult, hogy az 1948. július 2-i MTA-tagválasztás alkalmából egyetlen közgazdász sem választottak az Akadémia tagjai közé.

Az előzőekből következett, hogy az 1948-as év legfontosabb felsőoktatás-politikai változása a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem létrehozása volt 1948 őszén. A 9160/1948. sz. kormányrendelettel létesült új egyetem szervezetében is új volt, mert itt létesült először kurátori intézmény a rektori intézmény mellett. A kormányrendelet szerint a kurátor az állandóságot biztosította az évente cserélődő rektorok mellett. A kurátor a VKM-miniszter képviselője volt, neki tartozott felelősséggel, és megbízással öt évre került az egyetemre. Az új egyetem osztályokra tagozódott, amelyek élén igazgatók álltak. Az egyetem meghatározott tanterv szerint kívánt működni, melynek célja az volt, hogy átfogó, alapos elméleti és világnézeti képzést nyújtson, amely felvértezi a hallgatókat a „reakciós, tudománytalan” elméletek és világnézetek ellen, és megmutatja az utat a tervgazdálkodás problémáinak megoldására, a népi demokrácia gazdaságpolitikájának megismertetésére.

A kormányrendelet szerint az új egyetem tanárai között vannak tudományágak kiváló művelői, valamint gazdasági szakemberek. Név szerint csak hat főt említ: Nagy Imre agrárpolitikust, Hay László és Vajda Imre államtitkárt, Andics Erzsébetet és Berei Andort, valamint Rudas László rektort. A kormányrendelet ezt követően megismertette a négy évfolyamú egyetem fő kollégiumaival, óratervével és tanulmányi rendjével, a hallgatók elfoglaltságával. A rendelet kimondja, hogy ötletszerűen, kellő szigor és irányítás nélkül nem lehet a népi demokrácia közgazdasági életére felkészülni. A rendelet végül optimista perspektívát ígér annak deklarálásával, hogy aki a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetemet elvégzi, méltó helyet kap a magyar tervgazdaság közös rendszerében és a tudományos életben.²⁷

Ha a *Köznevelésben* 1948. október 15-én publikált kormányrendeletet összehasonlítjuk az értelmiségi osztály által 1948. június 8-án készített, és a különböző vezető pártszervezetek által tárgyalat tervezettel, azt látjuk, hogy az néhány területen módosult. A kormányrendelet ideologikusabb lett, és kevésbé volt „szakmai”, mint a júniusi tervezet. Az egyik legfontosabb „szűkítés” a professzori garnitúra ismertetése terén történt. A 9160/1948. számú kormányrendelet a tervezettel szemben mindösszesen

hat professzorral ismertetett meg. Közülük ketten: Nagy Imre és Hay László teljesítették az egyetemi tanári elvárásokat. A többiek elsősorban politikai küldetést hajtottak végre az új kommunista egyetemen. Az egyetemalapítási rendelet többi része általánosságban megfelelt egy felsőoktatásiintézmény-alapítási okmány elvárásának.

JEGYZETEK

- ¹ N. Szabó József: *A tudományos elit a hatalmi harcban*. Hitel, 1993/2., 96–105. o.; Uő: *A tudományos elit és a rendszerváltás*. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1993/1., 79–91. o.; Uő: *A felsőoktatási reform és az agrártudományi elit (1945–1946)*. Gazdálkodás, 1996/3., 50–53. o.; Uő: *Illúzió és valóság. Egyetemi és akadémiai reform és az 1945–1946-os változások hatása a műszaki tudományos elitre*. Műhely, 1997/1., 47–50. o.; Uő: *Az emigráns elit és a kultúrdiplomácia*. Kapu, 1997/5., 57–59. o.; Uő: *Az orvoselit és a politikai változások (1945–1946)*. Valóság, 1998/1., 92–99. o.; Uő: *Az MTA átalakítása és a természettudósok (1945–1946)*. Kultúra és Közösség, 2007/1., 89–94. o.; Uő – Zoltán Császár: *The Hungarian medical elite and political changes (1945–1946)*. Central European Political Science Review, Vol. 16, No. 61., 2015, 132–148.; Uő – Zoltán Császár: *The Hungarian Communist Party and the academic elite after the 2th WW (Autumn of 1944 – Autumn of 1945)*. Central European Political Science Review, Vol. 15, No. 56., 2014, 83–107.; Uő: *A Magyar Kommunista Párt és a tudományos elit 1944 őszétől 1945 őszéig*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2015/3., 43–55. o.; Uő: *A jogtudományi elit és a politika (1945–1946)*. Jogtudományi Közlöny, 2015/7–8., 349–359. o.; Uő: *A humán tudományok és a Magyar Tudományos Akadémia a rendszerváltás idején (1945–1946)*. Valóság, 2016/1., 31–41. o.; Uő – Császár Zoltán: *Jurisprudential elite and politics in Hungary (1945–1946)*. Acta Juridica Hungarica, 2016/1., 87–105.; Uő: *A jogtudományi elit a „népi demokratikus” átalakulásban (1946 ősze – 1948)*. Jogtudományi Közlöny, 2016/7–8.; 409–415. o.
- ² Köznevelés, 1946/18.
- ³ N. Szabó József: *A közgazdaság-tudományi elit a rendszerváltásban és a tudományos élet átalakításában (1945–1946)*. Magyar Tudomány, 2015/11., 1339–1348. o.
- ⁴ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Szerk.: Szabó Bálint, Rákosi Sándor, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 272. o.
- ⁵ Uo. 268–269. o.
- ⁶ Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*. Pannonica Kiadó, 2000, 287. o.
- ⁷ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai...*, i. m. 385–386. o.
- ⁸ Uo. 469. o.
- ⁹ Párttörténeti Intézet (PTI) Arch., 274-24/14.
- ¹⁰ Népszava, 1947. május 6.
- ¹¹ Szabad Nép, 1947. június 10.
- ¹² *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1975*. Főszerk.: Fekete Gézőné, MTA Könyvtára, Budapest, 1975, 550. o.
- ¹³ Szabad Nép, 1947. augusztus 10.
- ¹⁴ Népszava, 1946. október 1.
- ¹⁵ Magyar Közlöny, 1946/263.
- ¹⁶ *Nemzetgyűlés Naplója*. 6. kötet. Hiteles kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadó, Budapest, 1952, 608. o.
- ¹⁷ Horváth Barna: *Felsőoktatási reform elé*. Köznevelés, 1947/4.
- ¹⁸ *Országgyűlés Naplója I–III. kötet*. Hiteles kiadás, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvkiadója, Budapest, 1948, 643. o.
- ¹⁹ Fogarasi Béla: *Tudomány és demokrácia*. Szikra, Budapest, 1948, 203–207. o. A kommunista felsőoktatási reformmal kapcsolatos kérdésekkel Ladányi Andor: *Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: a felsőoktatás útja a felszabadulás után*. Tankönyvkiadó – Oktatókutató Intézet, Budapest, 1989, 30–31. o. monográfiájában szintén foglalkozik.

- ²⁰ Nemzetgyűlés Naplója, i. m. 666. o.
- ²¹ Tardos András: *Egyetemeink színvonaláról*. Valóság, 1948/3., 253. o.
- ²² PTI Arch., 274-21/74.
- ²³ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai..., i. m. 601. o.
- ²⁴ Uo. 602. o.
- ²⁵ Ladányi, i. m. 34. o.
- ²⁶ A Magyar Kommunista Párt – Szociáldemokrata Párt határozatai..., i. m. 597. o.
- ²⁷ Köznevelés, 1948. október, 493–494. o.